

ПОЕЗІЯ ЯК СТІЙКІСТЬ: ВИКРИТТЯ ТИШІ Й БАЙДУЖОСТІ (ТОЛЕРАНТНІСТЬ ДО НЕСПРАВЕДЛИВОСТІ ЯК ЗАГРОЗА ДЕМОКРАТІЇ І ПРАВАМ ЛЮДИНИ)¹

Б. МЕЛКЕВІК
*професор права, юридичний факультет
(Університет Лаваля, Квебек, Канада)*

Вступ. Опір переслідуванню і знищенню людського життя набув різних форм і мав різні прояви упродовж всієї історії. Серед них — написання оповідань. Це сприяло формуванню риторичних позицій, що характеризуються за допомогою соціальних і політичних вимог, які підкреслюють нагальну потребу емансипації, справедливості й рівності. Насправді оповідання надали нові концептуальні та дієві рамки, в яких ми прагнули організувати і переосмислити життя, що ми поділяємо як люди, групи людей, а останнім часом як глобальна спільнота.

Цей процес надав нам можливість відкрити для себе величезний потенціал мови в її фундаментальному посиленні на випадки викриття ненависті й систематичного насильства щодо конкретних груп людей. Однак нам також доводиться стикатися з глибокими людськими слабкостями і сильними сторонами, які роблять нас такими піддатливими для того, щоб захоплюватися, піддаватися маніпулюванню або перевтіленням за допомогою символів і слів, які накладають грим на наші різноманітні переконання і надії. Один із гнітючих уроків, якому ми повинні вчитися і ще раз вчитися, полягає в тому, що натхнення породжує відповідальність, і не тільки перед собою і своїми переконаннями, а й перед іншими, особливо перед тими, хто є глибоко відмінним від нас.

У західних культурах взаємовідносини між індивідуальністю, літературним дискурсом і насильством є давніми і складними. Я маю на увазі твори, в яких наша індивідуальна та колективна історії наводяться у світлі спільної — і динамічної — точки зору. Все починається з явного або неявного запрошення; нас закликають або спокушають послухати, поміркувати чи приєднатися до певної ідеї, переконання або напряму діяльності, що кидає виклик нашому розумінню

¹ Переклад з англійської О. Уварової.

себе і того, якими ми є, і змушує переглянути ті питання, від яких зазвичай нам вдається ухилитися.

Дійсно, ми всі занадто добре знаємо, що потужні твори звертаються до найбільш глибоких питань і часто описують найтемніші сценарії взаємодії людей. Такі дискурси можуть поєднувати історичні факти з вигаданими сюжетами, і складні емоції з існуючими умовами... і людськими можливостями. Іноді вони, як видається, створюють вічні образи, в яких дошкульні людські пристрасті розігруються у сценаріях, в яких ми, складається враження, брали безпосередню участь і до деяких із них точно причетні. Знову ж таки, оповідання може створювати такий стиль викладу, який надихає нас уявити те, ким ми є і яким є наше ставлення до інших, якою є точка зміцнення або трансформації нашої особистості, а іноді — тільки іноді — якою є наша воля опікуватися долею тих, хто нас оточує, і діяти задля цього.

У нашому світі ніщо не здається настільки ж актуальним, як наша здатність жити своїм життям, будучи повністю обізнаними про те, що всі ми — незважаючи на видимість — дійсно є дуже різними. Тим не менш, таким самим доречним є і твердження про те, що ми, як і раніше, цілком залежимо один від одного. Дійсно, культурні підходи, які є доступними для того, щоб уявити і замислитися над тим, як збалансувати такі крайнощі у нашому повсякденному житті, залишаються настільки ж різноманітними, як і культурні стимули, що формують наші суб'єктивні й колективні ідентичності.

Ми шукаємо нові й правдоподібні цінності, норми спілкування й життя поза нашими переконаннями серед далекоюсяжних місцевих, регіональних і глобальних перетворень. Звичайно, глобальні мережі та технологічні інновації змушують деяких із нас дедалі більше усвідомлювати глибокі контрасти, що складають наші фізичні та культурні ландшафти, і це також сприяє появі глобальної перспективи, в якій сценарії, актори і щоденні переживання розглядаються у розумно прийнятному фокусі. Але сам доступ до зображень, мов та інтерпретацій не забезпечує необхідних умов для такого виду особистої залученості, який несе в собі стійкі культурні практики, особливо коли доступ до глобального уявлення і дискурсів значно обмежений географічними, ідеологічними та місцевими умовами розвитку. Абстрактні та віддалені твори можуть зробити істотний внесок у наше спільне розуміння, ким ми є в наших багатогранних проявах, але ми ніколи не повинні замовчувати те, що глибокі культурні перетворення — особливо ті, які підтримують життя — мають стати особистими.

Насправді, ми все більше усвідомлюємо той факт, що ідентичність, яку ми свідомо чи несвідомо обираємо для життя, потребує спільної основи. Її зміст має стосуватися кожного з нас особисто. Це набуває особистісного сенсу, коли ми випробовуємо зроблений вибір у нашому повсякденному житті, на роботі, у громадському житті, у наших відносинах із тими, кого ми вважаємо такими ж, як і ми, і з тими, кого ми сприймаємо як таких, що відрізняються від нас. Переконання і відчуття утворюють потужну динаміку, у світлі якої розуміються особистісна і колективна ідентичності.

Із культурної точки зору спільна основа визнає відмінності, але витісняє їх. Вона складається з різноманітних ідей, концепцій і цінностей, із різним змістом, формами і проявами. У часи глибоких змін і культурних перетворень така спільна основа має бути гнучкою — здатною до розширення, не втрачаючи при цьому свого загального характеру, здатною надати сенс і включити в себе нове й особливо дивне, у такий спосіб, щоб продовжувати спиратися одночасно на

наші глибокі відмінності й у той же час на залежність один від одного. Саме в цьому сенсі виникає практика толерантності як основний компонент на шляху до досягнення стійкої спільності, незважаючи на наші відмінності. Отже, фактична залученість до спільної основи передбачає здатність визнавати й звертатися до наших відмінностей, і готовність викривати неадекватність наших переконань і уявлень.

З цієї точки зору толерантність є глибоко особистою/інтимною цінністю, яка в той же час здатна стимулювати глибоку соціальну синергію. У своєму оптимальному значенні вона вимагає сміливих чоловіків і жінок із готовністю визнати і подолати свої власні упередження і страхи: відчуття власної відповідальності за свої дії і бездіяльність. Я маю на увазі індивідуальні й колективні стандарти, що ми можемо практикувати; соціальні взаємодії, в яких значення і практика інаковості не сприймається як підстава для того, щоб зробити виняток, не кажучи вже про переслідування.

Ця стаття відображає сучасну концепцію толерантності, вбудовану у вірш, який звертається до одного із жахливих випадків переслідування, провини і відповідальності ХХ ст. Проте це не є літературно-нормативним ритуалом психологічної провини, культурного страху або людської занедбаності; хоча історична довідка та аналіз цих питань, безумовно, буде частиною нашого наближення до першооснови питання. Можливо, те, що нам потрібно сьогодні, — це не тільки оновлена мозаїка багатогранної спокути за те, що ми, як люди, здатні завдати один одному, коли ми приймаємо рішення поступитися ідеологічному страху і ненависті. Я думаю, що ми все більше усвідомлюємо той ступінь насильства, яке може завдати людина, і той біль, який ми можемо генерувати і поширювати серед самих себе і далеко навколо, з тих чи інших причин. Тому я сподіваюся не лише згадати, а й оживити за допомогою цього вірша контексти, символи і рішення, які набувають форми мовчання та байдужості, оскільки сьогодні ми повинні бути одночасно емоційно натхненними і раціонально впевненими в нашій потребі один в одному, і в нашій потребі в загальних еталонах, які ми можемо засвоювати, відображати і розвивати таким чином, щоб пам'ятати, практикувати, вибудовувати і поліпшувати наші старі / нові / і майбутні спільні основи.

Вірш: чи здатні «ми»? Ніщо, здається, не зображує сучасні вимоги до толерантності краще, ніж знаменитий вірш, який починається словами: «Спочатку вони прийшли за комуністами» Мартіна Німьоллера (1892–1984), німецького пастора і теолога.

*«Коли нацисти прийшли за комуністами,
я залишався безмовним. Я не був комуністом.
Коли вони саджали соціал-демократів,
я промовчав. Я не був соціал-демократом.
Коли вони прийшли за членами профспілки,
я не протестував. Я не був членом профспілки.
Коли вони прийшли за католиками,
я не кричав. Я не був католиком.
Коли вони прийшли за євреями,
я не обурився. Я не був євреєм.
Коли вони прийшли за мною,
не залишилось нікого, хто б заступився за мене».*

Сюжет цього вірша описує хворобливу діалектику. Рух, як вбачається, спрямовується тими, хто переслідує інших; усі групи, переслідувачі й переслідувані, мають щось спільне, чим водночас вони відрізняються один від одного: вони поділяють ідеологію чи культурну ідентичність, яка дозволяє нам відрізнити одних від інших. На кожному етапі переслідування є затуманена суб'єктивна ідентичність, яка виходить на сцену тільки для того, щоб відстояти свою нездатність до консенсусу, оскільки не має нічого спільного із тими, хто зазнає переслідувань.

Наслідок відсутності усного слова стає надто очевидним: тиша перетворюється на смертельну самотність, яку вона породжує. Це темна логіка, яка впливає на людей безпосередньо, так само, як стріла проходить крізь серце, тому що кожен може інстинктивно зрозуміти, які питання і який жереб поставлено на карту. Ми відчуваємо себе безпосередньо пов'язаними, завдяки наполегливості вірша, що напряду посилює переконаність у тому, що толерантність не може проявлятися тільки в пасивності, а й має набувати форми глибокої занепокоєності, значення фундаментального питання, яке стосується всіх без винятку.

Ми всі відчули певний ступінь занедбаності. Але ця розповідь не про максимізацію чи навіть трансформацію потенціалу співчуття до себе самого в нашому моральному розвитку... Є істотні відмінності між провинною і відповідальністю. Тут існує щось глибоко особисте, і це має стосунок до того, що б ви і я робили, якби ми мали можливість діяти або зробити вибір на користь того, щоб не діяти, тобто: чи дійсно відмова від інших може бути виправдана з моральних міркувань і чи дійсно наша позиція не бути задіяним і не мати жодного стосунку до долі переслідуваних насправді є способом співучасті, замаскованої у вигляді самопереконавання, яке породжує фатальну самотність? І, звичайно, найбільш неприємне питання з усіх: на що ми здатні в переслідуванні інших і на якій підставі?

Легко і однаково небезпечно стверджувати, що ми живемо в суспільстві, в якому ми часто опиняємося в ситуації, в якій, без будь-якого свідомого чи очевидного вибору, ми повинні грати роль стороннього спостерігача або свідка, що дозволяє нам уявити себе так чи інакше відповідальними і винними. Навіть якщо ми озвучуємо в багатьох випадках, що багато з наших суспільств сповзають до точки, в якій стають свого роду «суспільствами вистави» [1], вони виробляють шлях до ілюзії, в якій ситуація у світі, де ми живемо, розглядається як простий «об'єкт» для спостереження. Вірш М. Німьоллера на перевірку виявляється безцінним, оскільки він викриває двозначність і невід'ємну небезпеку відчуття зручності ніби то «нейтрального» й такого, що «не цікавиться» тим, що відбувається, глядача.

М. Німьоллер зачіпає це питання у свій особливий спосіб, нагадуючи нам, що в умовах нетерпимості логіка стороннього спостереження може поступитися страху, малодушності або фатальній самотності. Якщо це так, чи не повинні ми також сказати, що сучасна концепція толерантності не може (як показано в її етимології) бути обмеженою необхідністю, викликаною нашим усвідомленням «страждання для і заради інших» [2, р. 11; 3, р. 366]¹?

Звичайно, слід зрозуміти, що якщо ця позиція може бути тільки сильно педагогічною і такою, що часто виступає необхідною передумовою для толерантнос-

¹ У класичній латині дієслово *tolerare* завжди вказує на подолання страждань або на опір нещастю.

ті, розуміння толерантності все ще прагне своєї матеріалізації як «питання», що потребує нашої відповіді як людських істот і, що навіть більш важливо, нашої відповіді як членів особливої «правової спільної основи» (точки перетину), в якій наші відповідні індивідуальності й спільності перебувають у фокусі та встановлюються демократично.

Оскільки ми хочемо розглянути вірш М. Німьоллера, необхідно прояснити його зміст у контексті життя автора. Це посилання буде мати важливе значення не тільки для розуміння вірша, а й, що важливіше, щоб скласти уявлення про його величезний вплив у всьому світі, починаючи з кінця Другої світової війни. Після цього можна буде пов'язати вірш із цінністю толерантності.

М. Німьоллер і його протистояння нацизму. М. Німьоллер відомий завдяки його протистоянню нацифікації протестантської церкви Німеччини. Він починав як звичайний пастор у передмісті Берліна, і став протестувати, коли у вересні 1933 р. протестантська церква почала підпорядковуватися нацистському режиму і пастирів-«неарійців» було вигнано.

М. Німьоллер створив, разом з іншими антифашистами з числа духовенства, нову організацію під назвою Пасторський союз (Pfarrernotbund), який проводив роботу серед церков, щоб зірвати процес нацифікації. Коли Протестантська церква стала Церквою рейху [4] у 1934 р., М. Німьоллер та інші опозиціонери залишили її і заснували Сповідницьку церкву (Bekennende Kirche)¹ [5]. Від самого початку ця нова Церква безпосередньо боролася проти нацистської диктатури, відкрито ставила під сумнів її ідеологію, яка, на думку представників Церкви, була нехристиянською і аморальною [5]².

Через позицію опору режиму М. Німьоллер був заарештований у 1937 р. і направлений до концтабору Заксенхаузен. У 1941 р. він був переведений до концтабору Дахау.

Звільнений після падіння нацистського режиму в 1945 р., М. Німьоллер присвятив решту свого життя відновленню німецької протестантської церкви, і аж до самої смерті в 1984 р. він був переконаний, що Німеччина (і протестантська церква) поділяє колективну відповідальність за звірства, скоєні нацистським режимом. Відповідно, він був одним із творців Штутгартської декларації вини у жовтні 1945 р., в якій протестантська церква визнала свою «провину» за звірства, вчинювані нацистами, як своїми діями, так і бездіяльністю.

М. Німьоллер підтверджував це «визнання провини» і його богословську й пастирську значущість багато разів як у своїх статтях, так і у проповідях. Дійсно, розглядуваний вірш також може бути проаналізовано в контексті визнання провини, як вираз бурхливих запитань і моральних викликів часу.

¹ М. Німьоллер згадується у відповідних творах як лідер антигітлерівського супротиву: «їх найбільш активним лідером є у минулому командир підводного човна, якого тепер звільнено з посади єпископа рейху» [5, р. 173]. М. Німьоллер фактично був командиром підводного човна під час Першої світової війни.

² «Це нове язичництво засноване на іншій підставі — святості крові й ґрунту, міцності, раси і нації. Це все те, що мінімізує християнську етику». Що стосується ситуації в самій протестантській церкві, то зазначається таке: «У Церкві радикальне крило групи під назвою “Рух німецьких християн” відкрито виступало за паганізацію християнства, прагнучи скасувати Старий Завіт й очистити Новий Завіт. Окремі протестанти повстали проти цього руху, над яким було отримано перемогу; однак при цьому язичницькі тенденції в Церкві не припиняються. Замість цього помірковане крило руху продовжує існувати на чолі з єпископом рейху, і поступово воно охоплює всю Церкву... У цих рухах ми спостерігаємо відродження стародавніх демонів, яких Христос переміг, і поневолення церковного християнства й християнського гуманізму» [5, р. 173].

Якби ви могли почути чоботи солдатські. Є величезна кількість дуже різних версій цього вірша, і навіть існує певна втаємниченість щодо точної оригінальної версії. Насправді, оригінальної версії просто не існує. Хтось вважає, що слова М. Німьоллера, сказані усно, були повторені й перефразовані у вірші, який було йому приписано і який існує в різних варіантах. Для інших слова М. Німьоллера, сказані усно кілька разів у декількох версіях ним самим, як і багато його проповідей, тепер стали віршем.

Ми не маємо наміру вирішувати це питання. Як філософи права, ми приймаємо всі версії як справжні. При цьому ми можемо більш уважно придивитися до вірша в його німецькій версії:

*'Als die Nazis die Kommunisten holten,
habe ich geschwiegen;
ich war ja kein Kommunist.
Als sie die Sozialdemokraten einsperrten,
habe ich geschwiegen;
ich war ja kein Sozialdemokrat.
Als sie die Gewerkschafter holten,
habe ich nicht protestiert;
ich war ja kein Gewerkschafter.
Als sie die Juden holten,
habe ich nicht protestiert;
ich war ja kein Jude.
Als sie mich holten,
gab es keinen mehr, der protestierte.*

Для тих, хто володіє німецькою мовою хоча б трошки, ці слова, доволі просто, лунають як відголосок свідомості.

За своїм ритмом і звучанням, навіть за мелодією, ці слова зіштовхуються разом наче реальність, у якій час і простір розбилися об грубу логіку. Це як ніби ми були там, і ніби чули звук чобіт і людей, які швидко піднімаються сходами. Чи тут вони? Чого вони хочуть? Кого вони заарештовують цього разу? Наших сусідів? Чоловіка з 5-го поверху, який має кумедне прізвище? Чи вони йдуть до нас?

Легко собі уявити виконання цього вірша на сцені в п'єсі а ля Бертольда Брехта. Тільки уявіть собі театр, схожий на ті, яких більше не існує. Тоді спробуйте відтворити сцену з її цементними стінами, трубами, що виглядають зі стелі, голу архітектуру і перш за все несамовиту і важку музику Курта Вайля або, ще краще, атональну музику Ганса Ейслера.

У поєднанні з прямим і політичним реалізмом Б. Брехта ефект можна легко уявити: сцена занурилася в темряву, жодного декору, і тільки чорне листя опадає, світло спрямовано на промовця, шум і звуки насильства на другому плані, пронизливий плач, що, на перший погляд, звучить десь далеко, але потім стає ближче, ближче, майже там, де відбуваються події, й досягає кульмінації разом із посиленням звуку чобіт і криків, що вибухають прямо на наших очах: насильство показало, якою є людська особистість.

Чи міг би цей вірш у якийсь спосіб стати частиною п'єси Б. Брехта «Кар'єра Артуро Уї» [6; 7], що присвячена боротьбі проти А. Гітлера? Із драматичною

магією Б. Брехта цей вірш може тільки наповнити нас жахом, до ступеня паралічу наших фундаментальних переконань, при повному ігноруванні подальших роздумів і змісту.

Потім вони прийшли за комуністами. Спробуємо зрозуміти вірш у контексті Німеччини 1933 р. Фактом є те, що, за сліпою прихильністю, якщо залишити поза дужками певні темні схеми і владні стратегії, Пауль фон Гінденбург усунув політичні інститути та демократичні процедури, після чого свідомо передав владу в Німеччині в руки А. Гітлера, без будь-якої демократичної легітимації [8].

Після приходу до влади одним із важливих стало питання консолідації. Згадайте, хоча диктатура А. Гітлера могла бути встановлена відразу шляхом ліквідації комуністів, євреїв і юніоністів, це відбулося тільки за допомогою конкретних і дуже продуманих механізмів для того, щоб могла спрацювати логіка «індустрії смерті».

Це почалося з політики евтаназії для людей, які страждають на психічні або дегенеративні захворювання, або просто для людей, що не мають надії на одужання. Це була державна логіка спричинення «легкої смерті» (евтаназії), як того вимагає расова евгеніка.

Більше того, концентраційні табори на початку 1933 р. розпочали кампанію «насильницької смерті» шляхом утисків, голоду, хвороб і примусової праці. У першу чергу її було спрямовано на супротивників режиму, таких як комуністи, активісти і релігійні інакодумці (на зразок М. Німьоллера), але також вона поширювалася на «небажаних», таких як євреї і цигани.

У Німеччині, а потім і в інших європейських країнах, окупованих німецькою армією, щороку ця логіка смерті ставала дедалі більше схожою на технічну стратегію, зосереджену на неугодних.

На Ванзейській конференції у 1941 р. нацистські чиновники встановили послідовне, функціональне і повною мірою промислове планування, що призвело до найжахливішого геноциду в історії.

Ханна Арендт у своїй книзі «Ейхман в Єрусалимі» [9–13] описує цю техніку знищення, наводячи опис того, як офіційна особа Адольф Ейхман, бездушна і безпринципна істота, зібрав до купи свої здібності, щоб впровадити залізничну систему для транспортування євреїв до концентраційних таборів і таборів смерті.

Завдяки своїм організаторським здібностям А. Ейхман був спроможний подолати всі пов'язані з війною обмеження в реалізації плану. Він вів переговори з урядами інших країн і переконав різних лідерів у розсудливості плану нацистів щодо вирішення долі євреїв. Коли Х. Арендт розповіла свою історію, вона вислухала аргументи захисту А. Ейхмана, який на той час виступав за обвинуваченням у «злочині проти людяності» у Верховному Суді Ізраїлю й стверджував, що він тільки «виконував накази» [14; 15] і «організовував перевезення залізницею».

«Я залишався безмовним. Я не був комуністом». Це правда, що із нацистським режимом боролися з першого дня приходу до влади, й навіть раніше. Я маю на увазі чоловіків і жінок, які пожертвували всім, включаючи свої життя, для боротьби з нацистською машиною [16]. Насправді, культура насильства і терору, створена нацистами, була не тільки наступальним інструментом; також вона являла собою постійні зусилля із подолання опору.

Той факт, що не всі поводили себе, як герої, не дозволяє нам маркувати всіх як трусів, опортуністів або тихих співучасників. Ми маємо втриматися від цих поспішних суджень. І все ж факт залишається фактом: спочатку, у 1933 р., значна частина Німеччини погодилася із приходом А. Гітлера до влади [17]. Для них він був рятівником; лідером, який міг відновити втрачену гідність Німеччини і реалізувати відповідну грошову та промислову політику. Коротше кажучи, він міг оживити економіку.

Після 1936 р. для середнього класу Німеччина була синонімом *Volkswagen* і *Autobahnen*, а також втіленої обіцянки приходу середнього класу життя до уразливих груп суспільства. Таким чином, вони, здається, виходили із того, яким би насправді це не було жахливо неправильним, що навіть якщо режим має приховану й іноді очевидно варварську сторону, все врешті-решт спрацює. На жаль, той факт, що ретроспективно ми можемо судити про ці уявлення і про цю поведінку як про такі, що допустили біль і страждання, не змінює історичного факту.

Ми так наполягаємо на цьому аспекті, оскільки М. Німьоллер звертається до нього лише побічно у своєму вірші.

Як сказано у вірші, спочатку «вони» прийшли за комуністами.

Серед консерваторів і лібералів було спільне розуміння того, що комуністи були зрадниками, лояльними тільки до Сталіна, та прихильниками більшовицької диктатури, і що вони заслужили покарання. Хто-небудь заперечив проти цього? Хтось був, але їх ніхто й не слухав.

Коли «вони», нацисти, прийшли за соціал-демократами, чому б консерваторам і лібералам не тримати свої очі заплющеними, думаючи, що самі соціал-демократи були лише «комуністами під прикриттям» з їх наполяганнями на рівності, або чому, яка не мала поваги до порядку, власності й до формального характеру закону? Хтось протестував? Деякі протестували, але того було замало.

Потім, коли нацисти напали на профспілки, хтось міг би кричати після того як німецькі ЗМІ довгий час прищеплювали думку про занадто велику владу у профспілок, про зловживання з їх боку і про те, що, швидше за все, саме профспілки несуть відповідальність за економічну кризу в Німеччині? Так що, хтось протестував? Знов-таки, деякі це робили, але їх було дуже небагато.

Потім, коли нацисти прийшли за євреями. Хтось протестував? Так, деякі, але хто їх почув?

План консерваторів і лібералів зупинити соціалістів, щоб позбутися їх, який був постійною політичною ознакою всієї політичної і філософської історії з ХІХ по ХХІ ст., призвів до зворотного ефекту. Їх стратегіями розвалилися, і їх фаустівський пакт із А. Гітлером і нацистами жорстко їх затиснув. Зрештою вони опинилися в страшній самотності, оскільки не залишилося соціалістів, щоб захистити їх від нацистів.

Просто не залишилось нікого, хто міг би захистити їх від їхніх власних стратегем й ненависті, яку вони дозволили відтворити власною бездіяльністю. Звичайно, вони читали Фауста [18; 19], і вони, швидше за все, замислювалися над фаустівським пактом, але вони так і не зрозуміли, що це не тільки класичний роман, а й урок, який потрібно було засвоїти: той, хто укладає договір із дияволом, втрачає не тільки своє життя, а й щось більш цінне — свою непорочність, що є такою необхідною для вирішення того, що, врешті-решт, ми повинні робити з собою і зі своєю долею.

«Нікого не залишилось, хто б міг щось сказати». Існує релігійна складова у вірші М. Німьоллера.

Гостре пастирське сприйняття і навіть грім проповіді відчуються протягом всієї розповіді. Це просто крайня реакція доброго самаритянина¹, який не мав змоги врятувати нікого, тому що він був ув'язнений і перебував у концтаборі.

М. Німьоллера могла б спіткати та ж доля, що й Дітріха Бонхьоффера², протестантського богослова, який помер через повішання 9 квітня 1945 р., за кілька днів до остаточного падіння режиму. Очевидно, нацисти не хотіли дати йому вижити.

В англійській версії вірша акцент робиться перш за все на трьох політичних категоріях (комуністи, соціал-демократи і члени профспілок), а потім завершується в посиленому темпі трьома релігіями. Першими згадуються католики, потім євреї, і, нарешті, протестанти Сповідницької церкви, які страждають від нацистських переслідувань.

Насправді, Сповідницька церква проповідувала, як і католики, що Ісус був євреєм. І що нацистська теза і їх наполягання на «позитивному християнстві» (у межах відкрито язичницької філософії!) були явним шахрайством. І що їх так зване «позитивне християнство» було обманом, розробленим нацистськими чиновниками для маніпулювання населенням, яке мало звикнути до поєднання владних текстів зі словами Христа.

Треба відзначити, що М. Німьоллер визнавав християнство і боровся проти неоязичництва та його спокусливого виклику германській расі. Його слова нагадали нам, що кожен християнин повинен знати: Ісус не був націоналістом. Це основний факт, який простежується в усьому Євангелії, і апостол Павло (який почав своє релігійне життя як євреї) підкреслив його описом того, чим зумовлено християнське пробудження.

Але у М. Німьоллера не було потреби міркувати про непорозуміння останніх століть між іудаїзмом і християнством, він лише підкреслив той безперечний факт, що нацисти, нападаючи на євреїв, також напали на християн і на саму сутність християнства. Їхня нацистська релігія, заснована на «расі, крові й націоналізмі», була повною протилежністю християнству.

У цьому специфічному сенсі тінь винуватості у нездатності захистити євреїв, їх старших братів падає на всіх християн як провина за те, що не виявилися справжніми християнами, зіткнувшись зі світом, який, як це часто буває, шанує своїх нових золотих тельців.

Прочитання в такий спосіб, у християнській парадигмі, завжди ставить перед нами на сцену того, кого ми хочемо розбудити, розштовхати: представника німецького середнього класу протестантського віросповідання. Того, хто, упродовж 30-х років був таким щасливим і сподівався побачити знову зростання фабрик, будівництво й ремонт доріг, магазини, повні товарів, які він, нарешті, може купити.

Так, двері, перед якими «вони», нацисти, зрештою зупинилися, були дверми одного із представників Сповідницької церкви, або просто дверима будинку

¹ Лук, 10, 29

² Дітріх Бонхьоффер (1906–1945) був засуджений за участь в Операції-7, під час якої група євреїв змогла перетнути кордон і перейти на територію Швейцарії. Він також брав участь у плануванні вбивства А. Гітлера. Сьогодні Д. Бонхьоффер головним чином відомий своїми книгами [див.: 20; 21]. Про самого Д. Бонхьоффера див.: [22].

М. Німьоллера, якого, як вже було сказано вище, буде заарештовано, ув'язнено і відправлено до концентраційного табору в 1937 р. Чи був там хтось, хто в той момент міг би протестувати, свідчити, взяти на себе ініціативу? Чи був там хтось, щоб просто сказати: «Ні»? Напевно, хтось був, але знов-таки, чому ніхто нічого не сказав?

«Потім вони прийшли за нами». Тепер настав час підкреслити основні відмінності між двома англійськими версіями. В одній автор чітко називає нацистів, в іншій він тільки каже «вони»:

*First they came for the Communists,
and I didn't speak up,
because I wasn't a Communist.
Then they came for the Jews,
and I didn't speak up,
because I wasn't a Jew.
Then they came for the Catholics,
and I didn't speak up,
because I was a protestant.
Then they came for me,
and by that time there was no one left to speak up for me.
(Спочатку вони прийшли за комуністами,
Я нічого не сказав. Я не був комуністом.
Потім вони прийшли за євреями.
Я нічого не сказав. Я не був євреєм.
Потім вони прийшли за католиками.
Я нічого не сказав. Я був протестантом.
Потім вони прийшли за мною,
І в той момент вже не було нікого,
хто міг би щось сказати на мій захист.)*

Ми можемо не відчувати стиль Б. Брехта і в цій версії також, утім вона в іншій спосіб пояснює необхідність толерантності й, здебільшого, для боротьби за суспільство, яке може викоринити нетерпимість. Хіба не цей жорстокий урок ми засвоїли з нацистських часів?

У той час як одна англійська версія точно переносить у вірш звірства нацистів, інша — передає їх в абстрактній і позачасовій формі. Через той факт, що «вони» можуть у цей час означати будь-яку силу гноблення і дискримінації, таке «вони» більшою мірою підкреслює актуальну й сучасну картину.

Тому що «вони» не припинили свою війну проти людства, проти того, що чоловіки і жінки вберегли (або спробували вберегти) від їх релігійної ідеології, етнічного і племінного фанатизму. Інакше кажучи, «вони» й досі вбивають, влаштовують різанину, гвалтують, завдають каліцтва, вчиняють дискримінацію і т. д. «Вони», здається, єдині люди, які ніколи не сплять, а ведуть свою війну проти людської автономії, проти людей, які знаходяться поза їхнім контролем, кожену годину, як ніби нічого не сталося. Більше того, це також впливає із смертельної логіки вірша М. Німьоллера, а саме їх розрахунок на мовчання інших, на наш не-героїзм і на наш, так званий, загальний розсуд.

Висновок: практичне втілення гідності як вірність ідеї виховання толерантності, незважаючи на суттєву відмінність інших. Вірш М. Німьоллера становить потужне оповідання для нас, оскільки стимулює появу творчих контурів, здатних пов'язати права людини не тільки з толерантністю, а й із індивідуальними і соціальними обов'язками. Він закликає нас взяти на себе відповідальність не у формі провини, яка здатна породити лише смуток і жалість до себе, а через оновлене почуття переконаності й готовності широко визнати те, хто ми є насправді, і залучити інших до цього, так, щоб вибудувати і дослідити з ними нормативні посилання і практичні справи, необхідні для вибуху нашої індивідуальної гідності, щоб сміливо поділитися цим з іншими.

Треба відзначити, що толерантність і гідність є складними й проблемними концепціями, оскільки висловлювання, з яких вони конструюються, змушують нас оцінити самих себе, оцінити свою власну особистість і свої власні цінності, але найбільше вони вимагають від нас примиритися зі своєю власною історією, з речами, які ми мали зробити для або проти інших, але так і залишили їх невиконаними. Зрештою, я наводжу на думку, що практика толерантності вимагає від нас взяти на себе зобов'язання з'ясувати, що саме ми зробили, але не як ізольована вправа, а, швидше, як комунікативний досвід, в якому ми дійсно вийшли за власні межі, щоб дійсно увійти в контакт з іншими таким чином, щоб здійснити вплив на них і відчувати вплив на собі.

Не ми перші стверджуємо, що ідея «хто ти є насправді?» і «ким ти хочеш бути?» є частиною концепції толерантності, чи не так? Бо тоді питання про толерантність, сформульовані в такий спосіб, не можуть бути тільки теоретичною концепцією зобов'язання, так само як і етичним обов'язком за І. Кантом. Відверто кажучи, ми повинні, швидше, думати про толерантність у поєднанні з ресурсами, які можуть бути мобілізовані суспільством та окремими людьми.

З цієї точки зору, наше наближення дійсно є завершеним, оскільки включає людські й матеріальні ресурси, необхідні для збільшення можливих рівнів толерантності в конкретних людських групах, і тим самим підвищує видимі й відчутні показники толерантності в усьому світі. Тільки окремі країни — їх, на жаль, занадто мало — можуть сьогодні дійсно стверджувати, що у них є необхідний менталітет, правове забезпечення і демократичні культурні «ресурси», які дозволяють відкрито управляти питанням толерантності.

Питання про толерантність, як воно задумано за своїм соціальним походженням, є не тільки справою натхнення або переконання небагатых, але набагато більш важливо, що воно вимагає, щоб кожен із нас працював у напрямі розвитку менталітету, який породжує акторів і сценарії толерантності.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Debord G.* La société du spectacle / Guy Debord. — Paris : Gallimard, coll. Folio, 1996. — 208 p.
2. *Klibansky R.* Préface / Raymond Klibansky / in Paul Dumouchel and Bjarne Melkevik (dir.), Tolérance, pluralisme & histoire. — Montréal — Paris : L'Harmattan, 1998. — 224 p.

3. *Bejczy I.* Tolerantia: A Medieval Concept / Istvan Bejczy // *Journal of the History of Ideas.* — 1997. — Vol. 58. — P. 365–384.
4. *Reymond B.* Une Église à croix gammée. Le protestantisme allemand au début du régime nazi (1932–1935) / Bernard Reymond. — Genève : L'âge d'homme, 1980. — 313 p.
5. *Tillich P.* Religion in Life. A Christian Quarterly / Paul Tillich. — Cincinnati — New York — Chicago. — 1934. — Vol. III, № 2. — P. 163–173.
6. *Brecht B.* The Resistible Rise of Arturo Ui / Bertolt Brecht / in *Collected plays «Poems 1913–1956»*; ed. Ralph Manheim and John Willett. — New York : Random House/Vintage. — Vol. VI (ii). — 564 p.
7. *Fear and misery in the Third Reich* / in *Collected plays «Poems 1913–1956»*, ed. Ralph Manheim and John Willett. — New York : Random House/Vintage. — Vol. VI (ii). — 564 p.
8. *Melkevik B.* Légalité et légitimité : Réflexions sur les leçons de Weimar selon David Dyzenhaus / B. Melkevik. — *Les Cahiers de droit.* — 1999. — Vol, 40, no 2. — P. 459–477.
9. *Arendt H.* Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil / Hannah Arendt. — New York : the Viking Press, 1963. — 336 p.
10. *Hannah Arendt Revisited: «Eichmann in Jerusalem» und die Folgen*, edited by Gary Smith. — Frankfurt/M. : Suhrkamp, 2000. — 312 p.
11. *Benhabib S.* Arendt's Eichmann in Jerusalem / Seyla Benhabib/ in Dana R. Villa (dir) // *The Cambridge Companion to Hannah Arendt.* — Cambridge : Cambridge University Press, 2000. — P. 65–85.
12. *Bernstein R. J.* Hannah Arendt and the Jewish Question / Richard J. Bernstein. — Cambridge (Mass.) : MIT Press, 1996. — 251 p.
13. *Villa D. R.* Politics, Philosophy, Terror: Essays on the Thought of Hannah Arendt / Dana R. Villa. — Princeton : Princeton University Press, 1999. — 269 p.
14. *Melkevik B.* Diritto, obbedienza ed istituzione militare / B. Melkevik. — *Rivista Internazionale di Filosofia del diritto.* — 2003. — Vol. LXXX, no 1. — P. 31–50.
15. *Melkevik B.* Obedience, Law and the Military / B. Melkevik. — *Professional Ethics.* — 2002. — Vol. 10, nos 2, 3 & 4. — P. 267–283.
16. *Hoffman P.* The History of the German resistance 1933–1945 / Peter Hoffman. — Montréal & Kingston : McGill-Queen's University Press, 1996. — 853 p.
17. *Goldhagen D. J.* Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust / Daniel Jonah Goldhagen. — New York : Alfred A. Knopf, 1996. — 656 p.
18. *Ouellet F.* Johann Wolfgang von Goethe (1749–1832), Faust 1 et 2 / Fernand Ouellet. — Paris : Flammarion, 1984.
19. *Mann K.* Mephisto: Roman einer Karriere / Klaus Mann. — New York : Penguin Classics, 1995. — 416 s.
20. *Bonhoeffer D.* Ethics / Dietrich Bonhoeffer. — Touchstone, 1995. — 384 p.
21. *Bonhoeffer D.* Letter and Papers from Prison / Dietrich Bonhoeffer. — Touchstone, 1997. — 448 p.
22. *Morris K. E.* Bonhoeffer's ethic of discipleship: a study in social psychology, political thought, and religion / Kenneth Earl Morris. — University Park : Pennsylvania State University Press, 1986. — 160 p.

Мелкевік Б. Поезія як стійкість: викриття тиші й байдужості (толерантність до несправедливості як загроза демократії і правам людини)

Анотація. Автор звертається до концепції толерантності й наполягає на тому, що вказана цінність не може розумітися тільки як пасивна терпимість до інших. Вона спонукає брати на себе відповідальність за власні дії й бездіяльність, готовність щиро визнати, ким ми є насправді, й взаємозалежність нашого існування та існування тих, хто відрізняється від нас.

У центрі статті — вірш «Спочатку вони прийшли за комуністами», автором якого є Мартін Німьоллер (1892–1984), німецький пастор і теолог. Указаний твір виступає ілюстрацією вимог толерантності: ставлення до життя з точки зору стороннього спостерігача, позиція невтручання, коли поряд вчиняється несправедливість щодо тих, хто, як здається, відрізняється від тебе, зберігання мовчання в момент, коли на твоїх очах порушуються права людини, призводить до фатальної самотності. Остання, у свою чергу, має своїм наслідком відсутність можливості захистити себе, коли сам опиняєшся жертвою посягання.

Ключові слова: толерантність, нацизм, насильство, відповідальність, провинна, бездіяльність, «суспільство вистави», байдужість.

Мелкевик Б. Поэзия как стойкость: разоблачение тишины и равнодушия (толерантность к несправедливости как угроза демократии и правам человека)

Аннотация. Автор обращается к концепции толерантности и настаивает на том, что указанная ценность не может пониматься только как пассивная терпимость к другим. Она требует того, чтобы брали на себя ответственность за свои действия и бездействие, готовность искренне признать, кем мы являемся на самом деле, и взаимную зависимость нашего существования и существования тех, кто отличается от нас.

В центре статьи — стихотворение «Сначала они пришли за коммунистами», автором которого является Мартин Нимёллер (1892–1984), немецкий пастор и теолог. Указанное произведение выступает иллюстрацией требований толерантности: отношение к жизни с точки зрения стороннего наблюдателя, позиция невмешательства, когда рядом совершается несправедливость в отношении тех, кто, как кажется, отличается от тебя, хранения молчания в момент, когда на твоих глазах нарушаются права человека, приводит к роковому одиночеству. Последняя, в свою очередь, имеет своим следствием отсутствие возможности защитить себя, когда сам становишься жертвой посягательства.

Ключевые слова: толерантность, нацизм, насилие, ответственность, вина, бездействие, «общество спектакля», равнодушие.

Melkevik B. Poetry as Resilience: Engaging Silence and Indifference (Tolerance to Injustice as a Threat to Democracy and Human Rights)

Summary. The author refers to the concept of tolerance and insists that this value can not be understood only as a passive tolerance to others. It requires taking on responsibility for own actions and omissions, the willingness to genuinely recognize who we really are and the mutual dependence of our existence and the existence of those who are different from us.

The poem «First they came for the Communists» authored by Martin Nimöller (1892–1984), a German pastor and theologian, is in the center of the paper. The poem illustrates the requirements of tolerance: attitude to life from the perspective of an outside observer, the position of non-interference, when the number of injustice is being done with regard to those who seem different from you, the keeping silence at the moment when human rights are violated leads to the fatal loneliness. It has the effect of the absence of an opportunity to defend oneself when you become a victim of assault.

Key words: tolerance, Nazism, violence, responsibility, fault, omission, «spectacle society», indifference.